

МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Панасюк Ю. В.

Криворізький державний педагогічний університет

У статті проаналізовано поняття «мультилінгвізм», досліджено його характерні риси та особливості в українському суспільстві, визначено подальші перспективи розвитку ідей мультилінгвізму для становлення всебічно розвинутої особистості. Мультилінгвізм розглянуто як необхідний фактор у розв'язанні соціальних конфліктів, шлях до розуміння інших народів і культур, якісний складник сучасної системи освіти в Україні.

Ключові слова: мультилінгвізм, сенситивний період, пост-сенситивний період, металінгвістична свідомість, державна мова, мови національних меншин.

Панасюк Ю. В. Мультилінгвальність в українському суспільстві. В статті аналізується поняття «мультилінгвізм», досліджуються його характерні риси та особливості в українському суспільстві, визначаються подальші перспективи розвитку ідей мультилінгвізму для становлення всебічно розвинутої особистості. Мультилінгвізм розглядається як необхідний фактор при розв'язанні соціальних конфліктів, шлях до розуміння інших народів і культур, якісний складник сучасної системи освіти в Україні.

Ключевые слова: мультилінгвізм, сенситивний період, пост-сенситивний період, металінгвістичне свідомість, державна мова, мови національних меншин.

Panasjuk Yu. V. Multilingualism in Ukrainian society. The article highlights the notion of multilingualism, its features and peculiarities in Ukrainian society. Further challenges dealing with the development of multilingualism ideas for the conformation of a well-educated person are defined. Multilingualism is analyzed as a necessary factor of solving social conflicts, the way of understanding other people and cultures, a quantitative component of modern educational system in Ukraine. A few approaches to multilingualism are researched. On the one hand, multilingualism is considered to be an opportunity for societies, groups and people to master more than one foreign language in everyday life. On the other hand, multilingualism contemplates using a few languages within a specific community (first of all, state); using a few languages by a person or group of people that depends on a particular communicative situation. There are two levels of multilingualism which are researched in the article. They are national and individual. Multilingualism can be realized on the national level, when we ponder a unity of groups, institutions and citizens that speak more than one foreign language. This kind of multilingualism is well spread in multinational countries. Using more than two foreign languages in everyday life by a separate person is considered to be individual multilingualism.

By means of using, multilingualism can be defined as voluntary and constrained. Voluntary multilingualism presumes that a person knows one or more foreign languages and there is not a big social difference if he masters a language or does not. The disability to learn it does not lead to a life crisis. Under these circumstances a foreign language is considered to be an individual merit that promotes to improve an individual's self-esteem. Constrained multilingualism is researched as mastering those foreign languages which are historically formed on the territory where a person lives.

Multilingualism is analyzed as a necessary factor for developing intellectual skills and abilities, bringing universal human values up cultivating respect to the world values.

Key words: multilingualism, sensitive period, post-sensitive period, metalinguistic consciousness, state language, regional languages.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Стрімкий розвиток науки і техніки, становлення ринкової економіки, інтеграційних процесів та глобалізації, прагнення України до втілення ідеалів Європейського Союзу порушують питання про визначення місця і ролі мультилінгвізму в сучасному українському суспільстві, для якого мовна політика є важливим пріоритетом у системі впровадження європейських цінностей. Проблема створення такої загальнодержавної програми, яка б забезпечила співіснування різних мов у межах однієї країни, стає наріжним каменем становлення громадянського суспільства в Україні. Особливо гостро проблема мультилінгвізму постає в період масштабних трансформацій в усіх суспільних сферах, які сьогодні переживає Україна. Революція гідності, війна на сході, економіч-

ний колапс і зневіра у моральних цінностях змінили суспільну свідомість і вимагають пошуку механізмів врегулювання соціальних конфліктів та розв'язання соціально-економічних проблем. Орієнтиром, що допоможе вирішити цю проблему, на нашу думку, може бути загальнодержавна мовна програма, у якій чільне місце відводиться питанням мультилінгвізму та міжкультурній інтеграції в європростір, що набуває особливого значення в перехідний історичний період українського соціуму ХХІ ст. [8, 3].

Незважаючи на те, що офіційно в нашій країні державною мовою визнають лише українську, кількість мов, які співіснують у межах одного суспільства, значно більша. Володіння декількома іноземними мовами є необхідною передумовою для успішної життєдіяльності сучасної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогоднішній день іноземна мова є не просто засобом спілкування з представниками різних народів і національностей, вона набуває статусу беззаперечного інструменту в діалозі культур і цивілізації сучасного світу. З урахуванням твердження В. Гумбольдта про те, що межі мови нації означають межі світогляду цієї нації [6], можна з впевненістю відстоювати думку, що в нинішніх умовах мультилінгвізм є необхідним засобом розширення світогляду особистості, за рахунок чого формується критичне мислення, здійснюються порівняння, аналіз і оцінка процесів та явищ різних культур [6, 2–3]. Таким чином, формується мультилінгвальна особистість, яка, як зазначає В. Маслова, існує в культурному просторі, який відображений у мові, у формах суспільної свідомості на різних рівнях (науковому, побутовому тощо), у стереотипах і нормах поведінки, у предметах матеріальної культури і т. д. [5].

У сучасному світі проблема мультилінгвальності набуває вагомого значення і стає центральною темою досліджень як західних, так і вітчизняних мовознавців, про що свідчить значна кількість критичного матеріалу з означеної проблематики. Проте залишається багато нез'ясованих питань, які потребують подальших досліджень. Так, окресленій проблемі присвячені праці А. Анісімової, М. Баришнікова, Н. Гальскової, М. Дружиніної, Г. Зінченко, В. Маслової, Н. Марченко, С. Жаботинської, О. Мисечко, Т. Стеченко, Л. Ушакової та ін. Необхідно наголосити, що в контексті вивчення цієї проблеми об'єктом особливої уваги українських дослідників стала проблема білінгвізму, яку відображено у студіях О. Бондаренка, Г. Вишневої, Н. Кудрявцевої, Л. Ільїної та ін.

Формулювання мети і завдань статті. Метою пропонованої статті є всебічний аналіз поняття *мультилінгвізм*, а також дослідження основних підходів до розв'язання проблеми мультилінгвізму в українському суспільстві, виявлення їхньої специфіки та визначення подальших перспектив розвитку ідей мультилінгвізму для України.

Реалізація поставленої мети вимагає розв'язання таких **завдань**: 1) визначити сутність поняття мультилінгвізм; 2) виявити характерні риси мультилінгвізму; 3) виокремити і дослідити основні підходи до проблеми мультилінгвізму; 4) з'ясувати значення мультилінгвізму для подальшого реформування громадянського суспільства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття мультилінгвальності досить нове для світової науки, це унікальний соціокультурний феномен, який складно піддається аналізу та інтерпретації. Згідно з визначенням, яке запропоноване в одному із західних словників, мультилінгвізм – це використання багатьох мов і володіння цими мовами однією особою, тобто мова йде про унікальну індивідуальну психологію й розуміння мультилінгвальної особистості, яка спілкується з навколишнім світом з позицій свого лінгвістичного досвіду з метою проявити вільну ініціативу, толерантність, реалізувати продуктивний діалог культур [16].

У сучасній літературі, у якій проблема багатомовності посідає вагомий місце, існує декілька підходів до розуміння поняття мультилінгвізм. З одного боку, це можливість суспільств, груп та індивідів володіти на постійній основі більш ніж однією мовою в повсякденному житті. З іншого боку, це змога використання декількох мов у межах певної соціальної спільноти (передусім держави); використання індивідом або групою осіб кількох мов, кожна з яких обирають залежно від певної комунікативної ситуації [9, 84]. Однак мультилінгвізм передбачає не тільки оволодіння тими чи тими мовами, а й водночас є результатом глобалізації та інтеграції, що, своєю чергою, відобразилося в особливому типі мислення, яке поєднує в собі надбання різних культур і етносів та тісно пов'язане з мультикультуралізмом.

Таким чином, мультилінгвізм може бути реалізованим на двох рівнях: національному та індивідуальному. Мультилінгвізм функціонує на національному рівні в тому разі, коли йдеться про об'єднання груп, інститутів і громадян, які володіють більш ніж однією мовою. Такий вид мультилінгвізму розповсюджений в багатонаціональних країнах. Використання індивідом у повсякденному житті більше двох іноземних мов є прикладом індивідуального мультилінгвізму [9, 85].

За способом використання мультилінгвізм може бути добровільним або вимушеним [9, 86]. Добровільний мультилінгвізм – це оволодіння індивідом однією чи кількома іноземними мовами, що не передбачає істотної соціальної різниці між знанням і незнанням іноземної мови, а неспроможність її вивчити не призводить до життєвої кризи. У цьому контексті знання іноземної мови розглядають як індивідуальну чесноту, яка сприяє підвищенню самооцінки людини. Вимушений мультилінгвізм передбачає оволодіння іноземними мовами, які історично склалися на території проживання індивіда [9, 86]. Таку ситуацію можна спостерігати в різних країнах Європи, для яких характерною рисою є використання не тільки офіційної мови, а й активне залучення мов національних меншин. Україна є багатонаціональною державою, на території якої проживають більше 130 національностей і народностей. Більшість населення вважає рідною мовою українську (67,5% 2005 р.), для 29,6% жителів України російська є рідною мовою [10, 407]. В Україні активно використовують різні мови особливо в прикордонних регіонах, де для здійснення нормальної життєдіяльності виникає необхідність в оволодінні, наприклад, угорською, польською, румунською та іншими мовами. За визначенням Європейської хартії регіональних мов (1992 р.), мовами національних меншин є мови, що традиційно вживаються на певній території держави групою, меншою за решту населення держави [3]. В Україні до регіональних мов, або мов національних меншин, окрім російської мови, відносять білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, іврит, кримськотатарську, молдавську, німецьку, грецьку, польську, ромську, руминську, словацьку та угорську [3].

У контексті вивчення окресленого питання виникає необхідність установлення статусу української мови, визначення якої запропоноване експертами

ЮНЕСКО (1953 р.): українська мова є державною мовою, тобто мовою конституції держави, яка закріплена законодавством, яка виконує інтеграційну функцію в державі та є символом цієї держави на міжнародній арені [1].

Мультилінгвізм – це соціокультурний феномен, який, безперечно, репрезентований в українському суспільстві, у якому більшість населення тією чи іншою мірою володіє іноземними мовами. Н. Хомський зазначав, що «знати мову – означає вміти приписувати семантичну і фонетичну інтерпретацію глибинній структурі і виокремлювати пов'язану з нею поверхневу структуру» [11]. Концепцію глибинних та поверхневих структур розроблено ще 1660 р. авторами граматики Пор-Рояля – Антуаном Арно та Клодом Лансло, яких Н. Хомський уважав своїми попередниками. З погляду Н. Хомського, «глибинна структура являє собою розумове утворення, пов'язане трансформаційними переходами з поверхневою структурою, яка набуває звукового оформлення. Глибинна структура, на протигагу поверхневій, виступає як дозвукове, а значить і дословесне утворення, а система правил, відповідно до яких розумові утворення пов'язуються зі звуковими, і становить граматику» [4, 213]. Таким чином, розширюючи межі однієї мови, мультилінгвізм наближує особистість до різних світів і культур, збільшуючи власний культурний простір.

Мультилінгвізм виявляє себе в різних регіонах України тією чи іншою формою і реалізується на соціально-економічному, політико-правовому і культурному рівнях. Останнім часом мультилінгвізм набуває особливого значення, оскільки іноземні мови є необхідним засобом спілкування з представниками різних культур і етносів. Мови національних меншин виконують дуже важливу функцію: з одного боку, сприяють зближенню людей різних національностей, а з іншого – мультилінгвізм виховує толерантність та повагу до чужої мови, культури, релігії, що особливо важливо для зупинення воєнних дій, які зараз ведуться на території України.

Мультилінгвізм є необхідним для мирного співіснування різних культур і етносів, але водночас він має в собі багато протиріч і поєднує протилежні уявлення про світ і життя в ньому. Інколи він навіть ставить під сумнів можливість існування монолінгвальної культури і викликає занепокоєння щодо її збереження, але водночас розширює культурний діапазон долученням до досвіду іншомовних спільнот, накопичує в собі загальнолюдські цінності [7]. Мультилінгвізм посідає чільне місце в становленні громадянського суспільства в Україні і є позитивним фактором міжкультурної взаємодії.

Проблема мультилінгвізму пов'язана насамперед з проблемою співвідношення мови і мислення, з власною культурою та культурою того суспільства, у якому перебуває індивід. У полілінгвальному суспільстві ефективність вивчення іноземних мов тісно пов'язана з комунікативно-лінгвокультурологічною концепцією лінгвістичної освіти, наріжним каменем якої є ідея взаємопов'язаного вивчення мов і культур. Формування не тільки мовленнєвої, а й комунікативно-культурологічної компетенції,

становлення та розвиток кроскультурних навичок і полілінгвального мислення стає основною метою у процесі викладання іноземних мов як в середніх, так і у вищих навчальних закладах [9, 96].

У Європейському Союзі мультилінгвізм є фундаментальним фактором євроінтеграції. Можливість спілкуватися на кількох мовах давно стала важливим елементом конкурентоздатності Європи. Саме тому головною метою мовної політики ЄС є оволодіння жителями європейських країн двома іноземними мовами на додаток до рідної, або першої, мови [3]. За визначенням професора С. Жаботинської, під «рідною», або першою, мовою (мовою першого ступеня укорінення) слід розуміти мову, засвоєну у чутливий період у родині та поза нею. Чутливий період визначається віком 11–12 років (деякі науковці зменшують його до 5–7 років), коли за умови занурення в мовне середовище людина оволодіває мовою позасвідомо, завдяки процедурній пам'яті. Вік після 12 років, коли людина оволодіває мовою свідомо, завдяки декларативній пам'яті, тобто шляхом спеціального навчання, є пост-чутливим. С. Жаботинська відстоює думку, що у чутливий період можна оволодіти іноземною мовою як рідною [1].

Дослідження зарубіжних і вітчизняних філологів, психологів, філософів і педагогів не залишилися поза увагою українських можновладців під час реформування системи освіти в Україні, у зв'язку з чим було запроваджене обов'язкове вивчення в середній школі двох іноземних мов, що сприяє розвитку металінгвістичної свідомості. На думку А. Щепилової, металінгвістична свідомість – це особлива форма мовленнєвої свідомості людини, який властива здатність здійснювати абстрактно-логічні операції з кількома мовними системами [10, 11]. Металінгвістична свідомість має фундаментальне значення в системі мультилінгвального навчання, вона сприяє становленню мовленнєвої компетенції, забезпечує умови для професійно орієнтованої діяльності сучасної людини.

Таким чином, мультилінгвізм висуває перед суспільством складний виклик: сформуванню такої особистості в умовах багатонаціонального і полікультурного середовища, яка зможе спілкуватися і співпрацювати з людьми різних національностей, рас, конфесій [7].

Інтеграція світового суспільства, розвиток особистісного світогляду передбачають урахування національних традицій у системі освіти; створення умов для формування культурної ідентичності; формування різноманітного культурного середовища для розвитку особистості. Звідси сутність сучасної багатомовної освіти полягає у формуванні широкої соціокультурної компетенції і автентичності контекстуального трактування сенсів міжсуб'єктної комунікації представників різних культур [7]. З розвитком комунікативних можливостей і усвідомленням важливості вивчення не тільки іноземних мов, а й культури пріоритетним завданням системи освіти України постає створення таких умов, за яких можна забезпечити збереження національної культури носіями мови і соціокультурного досвіду конкретного суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Дослідивши проблему багатомовності в українському суспільстві, можна дійти висновку, що мультилінгвізм є фактом реального існування для більшості населення України, він має природний і безперервний характер, що забезпечено постійною тісною взаємодією економічних, політичних, культурних, наукових відносин. Упро-

вадження в систему освіти вивчення іноземних мов, безперечно, доводить наявність мультилінгвізму в Україні, який є необхідним засобом соціалізації особистості. Мультилінгвізм сприяє формуванню толерантного ставлення до представників різних етносів і культур, розвиває інтелектуальні здібності і допомагає виховувати загальнолюдські якості, повагу до світових цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинська С. А. Мультилінгвальність в Україні: наукові засади [Електронний ресурс] / С. А. Жаботинська. – Режим доступу: <https://www.fulbright.org.ua>.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / відп. ред. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» Верховна Рада України; Закон від 15.05.2003 № 802 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-15>.
4. Кудрявцева Н. С. «Ідеальна мова» як лінгво-філософський феномен / Н. С. Кудрявцева // Актуальні проблеми духовності : [зб. наук. праць / відп. ред. Я. В. Шрамко]. – Кривий Ріг : ДВНЗ «КНУ», 2009. – Вип. 10. – С. 206–218.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
6. Мисечко О. Е. Межкультурное иноязычное образование: вызовы сегодняшнего дня / О. Е. Мисечко // Мир языков: ракурс и перспектива : [материалы VI Междунар. науч. практ. конф., Минск, 22 апреля 2015 г. / ред.: Н. Н. Нижнева (отв. редактор) и др.]. – Минск : БГУ, 2015. – Т. III. – С. 44–48.
7. Мультилингвизм как социокультурный феномен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yescenter.ru/yazykovye-interesnosti/multilang/>.
8. Панасюк Ю. В. Проблема соціальної справедливості в контексті аналітичної філософської традиції : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Історія філософії» / Ю. В. Панасюк. – Кривий Ріг, 2008. – 26 с.
9. Смирнова Т. П. Роль мультилингвизма в современном политическом процессе : дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Т. П. Смирнова. – Нижний Новгород, 2015. – 22 с.
10. Стеченко Т. А. Мультилингвизм в системе профессионального образования будущего учителя иностранных языков / Т. А. Стеченко, Л. И. Ушакова // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 2 (46). – С. 403–410.
11. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Ноам Хомский. – М. : Наука, 1972. – 257 с.
12. A New Framework Strategy for Multilingualism. COM (2005) 596 final. – Brussels : Comission of the European Communities, 2005. – 30 p.
13. Plurilingual and intercultural education as a project / Language Policy Division, 2009. – 14 p.
14. Plurilingual and intercultural education as a right / Language Policy Division, 2009. – 10 p.
15. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge University Press, 2001. – 260 p.
16. New Oxford American Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.newoxfordreference.com/view/10.1093/acref>.